

Radoslav Tomić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Slikar Filippo Naldi

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Predan 30. 5. 2006. – Prihvaćen 5. 9. 2006.

UDK 75 Naldi, F.

Sažetak

Autor monografski obrađuje slikarski opus Filippa Naldija. Utvrđuje se da je bio podrijetlom iz Firence, u službi mletačke vojske, te da je bio upravitelj luke u Opuzenu. Slikao je u drugoj polovici 18. stoljeća na širokom prostoru srednje i južne Dalmacije, od Poljica i Omiša, preko Imotskoga, Vrgorca, Makarske, Neretve, Hvara i Pelejšca. Njegovi su naručitelji bili najčešće seoski župnici i redovnici u krajevima koji su se početkom 18. stoljeća oslobodili turske vlasti. Registrirano je više od trideset Naldijevih djela, najčešće oltarnih pala i slika koje su postavljane u crkvena svetišta. Utvrdilo se da je radio i prikaze Bogorodica u formi ikona (Vrgorac, Makarska, Žuljana) te portrete svojih suvremenika, svećenika i vojskovođa.

Naldijeva se djela ocjenjuju kao slike namijenjene puku i prilagođene njihovoj sklonosti prema živim bojama, dekorativnim tkaninama i shematiziranim likovima, koje ponavlja na svim djelima. Njegovo likovno obrazovanje nije određeno ni poznato. Prema dosadašnjim spoznajama nije utvrđeno da se koristio grafičkim predlošcima. Neosporno se pri izradi slike Posljednji sud u Katunima (Omiš) kao model koristio slikom iste teme koju je za Franjevački samostan u Makarskoj izradio mletački majstor Antonio Molinari. Zbog velikog broja djela koja se čuvaju na širokom dalmatinskom prostoru i izvornoga rukopisa Filippo Naldi bez dvojbe spada u onu skupinu koja je bitno definirala umjetnička zbivanja u 18. stoljeću u Dalmaciji.

Ključne riječi: *slikarstvo, 18. stoljeće, Filippo Naldi, Polikarp Falkoner*

Slikar Filippo Naldi nije nepoznat u hrvatskoj povijesti umjetnosti. Kraći tekst pod naslovom *Slikar naivac osamnaestog stoljeća* posvetio mu je fra Vjeko Vrčić 1971. godine. Autor je zabilježio da se slikar spominje u srednjoj Dalmaciji između 1759. i 1777. godine, gdje je izradio veći broj slika za crkve u Imotskom i njegovoj okolici (Slivno), u Vrgoračkom kraju (Zavojane, Kljenak i Dusina), Katunima kraj Omiša te u Zaostrogu. I u nekim drugim svojim djelima u kojima je pisao o imotskom, vrgoračkom i neretvanskom kraju Vrčić je spominjao djela toga slikara, određivši ga kao naivca koji je nastojao »uzbuditi maštu promatrača«.¹

Nakon toga, na slikara se osvrnuo i Kruno Prijatelj u pregledu barokne umjetnosti u Dalmaciji 1982. godine. Istaknuo je njegove monumentalne slike u Katunima i Slivnu te portrete svetaca u Imotskom. Naldijev rad ocijenio je kao »nespretno pučko slikarstvo«.²

Sačuvan je mnogo veći broj Naldijevih djela nego što se to do sada navodilo. Osim toga, utvrdilo se da je slikar bio Firentinac u mletačkoj vojnoj službi, te je uz slike religiozne tematike radio i portrete svojih suvremenika i ikone. Sve su to bili razlozi da se slikaru posveti posebna studija s katalogom djela. U njoj se pokušava, u okviru dosadašnjih spoznaja, definirati likovne odlike Naldijevih djela te odrediti njegovu ulogu i značenje u slikarstvu 18. stoljeća u Dalmaciji.³

Nekoliko dragocjenih podataka o slikaru doznajemo iz njegovih vlastoručnih zapisa na margini rodoslovlja obitelji Kačić, koje izradio 1756. godine »Fatto del 1756 – Ai 26 Aple 1756 = Fort Opus; Io Filippo Naldi Fiorentino ora Abitante in questa forte ò dissegnato il presente Albero della Famiglia Caccichi rilevato da un altro Antico in Carta autenticato con la giunta de viventi (...)«.

Naldi je prema vlastitu iskazu bio iz Firence. Rodoslovlje je izradio 1756. godine u Opuzenu, gdje je tada živio. U Opuzen je dospio kao pripadnik mletačkih vojnih postrojbi. Naldi se u Opuzenu spominje već 1751. godine.⁴ Prema istraživanjima o Josipa Ante Solde (Zadar, Državni arhiv, spisi općeg providura F. Dieda, sv. II, 58') mletački *soprintendente* artiljerije Danese predložio je u Zadru 26. ožujka 1760. godine da Filippo Naldi preuzme službu upravitelja luke na Neretvi (u Opuzenu) *capo di porto di Narenta*, koju je do tada vršio *capo* Ivan Andreis koji je prešao na novu funkciju u Sinju. Naldi će službu preuzeti sa svim pravima i obvezama koje je uživao njegov prethodnik Andreis, s plaćom koja mu na tom mjestu pripada, što će potvrditi Fiskalna komora u Splitu. Tri dana poslije, 26. ožujka 1760., Andreis je imenovan za *capo principale* utvrde u Sinju, što znači da je Naldi došao na njegovo mjesto u Opuzenu. To su, za sada, jedini poznati podaci o slikaru. No, u Opuzenu je živio duže vrijeme, jer je to i sam

1. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom i svecima*, Kučiće (Omiš), Župna crkva sv. Luke

Filippo Naldi, The Virgin with Child and Saints, Kučiće (Omiš), parish church of St Lucas

zabilježio 1756. godine. Umro je prije 1783. godine, jer se tada podmiruju dugovi, tada već mrtvoga slikara, za oltarnu palu u Franjevačkoj crkvi u Zaostrogu.⁵

To su svakako skromni i škrti podaci o osobi koja je brojnim slikama opremila crkve i oltare na srednjodalmatinskom prostoru od Poljica do Pelješca. Može se samo nagađati na koji je način Naldi izvršavao brojne narudžbe. Je li stalno živio u Opuzenu i tu otvorio radionicu u kojoj je radio slike koje su zadovoljavale potrebe brojnih naručitelja iz bliže i dalje okolice? Možda se selio ili je putovao iz mjesta u mjesto, gdje su ga preporučivali franjevci i seoski župnici kojima je odgovarao njegov narativan način slikanja. Ipak, nije bio poznat i prihvaćen samo u ruralnim krajevima, jer je slikao i za Makarsku katedralu prema narudžbi plemićke obitelji Grubišić, dok je u Neretvi portretirao članove serdarske obitelji Nonkovića, koja se istaknula junačkim podvizima u ratovima za oslobođanje Dalmacije od turske vlasti. Nije bez značenja da je slikao i za župne zajednice u Dubrovačkoj Republici. Doduše, radilo se samo o Pelješcu, njegovim gradićima i

selima, koji su imali stalne i prisne, svakodnevne veze s Opuzenom i Neretvom. Lako je zaključiti da je Naldi bio omiljen slikar u onim krajevima koji su se krajem 17. ili početkom 18. stoljeća oslobodili turske vlasti. To se ne odnosi na slobodni Pelješac u okviru Dubrovačke Republike, ali treba napomenuti da sela na tom poluotoku nisu bila spremna za kupnju stilski definiranih i modernih djela. Može se reći da su njegovi naručitelji potjecali iz ruralnih dijelova Dalmacije, ili oslobođenih gradova, pa su svećenici, plemići, bratimi i vjernici iz tih sredina bili, u likovnom smislu, manje zahtjevni i slabije upoznati sa suvremenim umjetničkim kretanjima. Njihove su stare, obnovljene ili novosagrađene crkve bile prazne ili neprimjereno opremljene, pa je njihovu unutrašnjost trebalo ukasiti novim oltarima, oltarnim slikama, portretima svetaca i prikazima Bogorodice. Put do vrednijih umjetnina u dalekoj i često veoma skupoj Veneciji nije uvijek bio jednostavan ni moguć, pa su skromni naručitelji, redovnici, seoski župnici, bratimi ili ratnici, mogli jednostavnije i lakše surađivati s umjetnicima koji su djelovali i živjeli u njihovoj neposrednoj blizini, u susjedstvu. Neki od tih doseljenih umjetnika sigurno su naučili i hrvatski jezik: Naldi je na slici u zabačenom Slivnu u okolici Imotskoga zapisao bosančicom ne samo želju vjernika da se spomene njihova narudžba nego i svoje vlastito ime. Osim toga, u prikazima sv. Jurja, on toga kršćanskoga sveca odijeva u lokalnu narodnu nošnju. Iako se ponekad, s razlogom, pisalo da je riječ o nošnji poljičkoga kneza, treba reći da je slikao svečanu odjeću koja se nosila na širem prostoru Dalmatinske zagore i primorja gdje su utjecaji iz zaleđa bili intenzivni (Makarska, Neretva, Pelješac). To je zapravo kulturni prostor koji određuje narodna predaja, junaštvo i viteštvo potvrđeno u ratovima protiv Turaka, o čemu pjeva fra Andrija Kačić Miošić i njegovi imitatori.

Naldi je, gotovo u pravilu, slikao za sirotinju koja je nakon odlaska Turaka živjela na širokom prostoru od Poljica, Omiške zagore, Imotske, Vrgorske i Neretvanske krajine, Makarskoga primorja i poluotoka Pelješca. Njegovo je obrazovanje nejasno: bio je u službi mletačke vojske i upravitelj luke u Opuzenu. Možda se bavio i geodetskim poslovima, pa je na tom oslobođenom području mjerio zemlje i pomagao da se izradi zemljišni katastar za potrebe mletačke vlasti. Time se bavio i slikar Giovanni Battista Augusti Pittteri u Zadru i vojni inženjer Francesco Melchiori. Naldijeve slike ne odaju utjecaj toskanske umjetnosti toga vremena. Pri pokušaju da se utvrdi geneza njegova rukopisa možda se i mogu uočiti određene reminiscencije na slikarstvo mletačkog *seicento* i *settecento*. Radeći sliku *Posljednji sud* u Katunima, u zaleđu Omiša, ugledao se na istoimeno djelo Antonija Molinarija u Franjevačkoj crkvi u Makarskoj. Kopirajući predložak on je Molinarijevu narativnu kompoziciju ispunjenu dramatično oblikovanim likovima preinačio u alegorijski prikaz sa statičnim likovima koji ne izražavaju radnju. Usprkos pojedinačnom oslonu na Molinarijevo mladenačko remek-djelo, Naldi se predstavlja slikama koje nije jednostavno svrstati u onodobna likovna strujanja. Plošno građene kompozicije zatrpane statično postavljenim likovima nanizanim u redove i skupine, šarenilo draperija, prostodušna lica bez karakterizacije prizivaju više srednjovjekovna likovna iskustva negoli kasnobarokna i rano-klasicistička slikarska pravila. Možda je takav stilski postupak posljedica ne samo slikarove neukosti nego i zahtjeva konzervativne i neuke sredine, koja traži šarenu slikovnicu. Na njoj

2. Filippo Naldi, *Posljednji sud*, Katuni (Omiš), Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije
 Filippo Naldi, *The Last Judgment*, Katuni (Omiš), parish church of the Assumption of the Virgin

su svetački likovi shematizirani, oblikovani poput ikona, s prepoznatljivim atributima i simbolima, popraćeni ponekad i moralizatorskim tekstovima koji opominju, podsjećaju i upozoravaju. Njegova su djela svojevrsna Biblija za nepismene: krećemo se u ruralnoj sredini koja od slike traži jasnu poruku. Ta sredina ne poznaje umjetnička djela koja se stvaraju u većim, urbanim središtima, a mogu se vidjeti i u dalmatinskim gradovima koji nisu trpjeli izravna turska osvajanja.

Srednjovjekovni imaginarij dolazi posebno do izražaja na slici *Posljednji sud* u Katunima u omiškom zaleđu. Na njoj je Naldi poput Hieronymusa Boscha, prikazao kosture, đavole u padu ili dok povlače i vuku mrtvace, ribe i lava koji jedu mrtve, u scenografiji simboličkog verizma i izravnog upozorenja na ljudski grijeh, na raj i pakao.

Naldijeve slike imale su didaktičnu svrhu: one na živ način pripovijedaju i ilustriraju događaje, oblikuju likove o kojima priča Evanđelje. One su zapravo nadomještale i dopunjavale knjige, jer su se obraćale nepismenima i neukima, koji knjige nisu poznavali niti su umjeli čitati. Opipljiva zornost njegovih oltarnih slika bila je izravno i neposredno dostupna pučkim očima. Jasne i razgovijetne svetačke figure zapravo su stereotipi koji se ponavljaju, jer u različitim sredinama trebaju reći istu poruku. Ne smije se zaboraviti da se njegove slike nalaze u najvećim zabitima dalmatinskoga kopna, u pustošima gdje su ratne rane još bile žive i vidljive a siromaštvo rašireno poput epidemije. Stoga su njegove blistave galerije likova na oltari-

ma u osamljenim kamenim crkvama, usprkos jednostavnosti i ponavljanju, bile u izravnoj suprotnosti s njihovim mračnim domovima, dok se šareni kolorit na draperijama Naldijevih svetaca usklađivao sa šarama na narodnim nošnjama. Ne čudi stoga da Naldi svetoga Jurja slika u odjeći poljičkoga kneza, s crvenim plaštom, bogatim ukrasom i svjetlucavim oružjem. On je postao prototip idelanoga junaka u borbi protiv zla i Turaka. Na taj je način portretirao i Nonkoviće, koji su se u njegovo vrijeme istaknuli kao vojnici u Neretvi. Po istom obrascu slikao je u Poljicima, u okolici Omiša, Makarske, Brača, Solina, Splita i Šolte krajem 17. stoljeća Matej Otoni.⁶ Oni su zapravo prvi slikari koji žive i rade u selima oko Mosora, Biokova i Neretve, u stoljećima kada su obnoviteljski procesi zahvatili i taj dalmatinski prostor. Njihove slike na oltarima i u interijerima crkava bile su prva likovna djela koja su gledali vjernici u tim župama. Oni su prvi put imali priliku vidjeti kako izgledaju likovi Krista, Bogorodice i svetaca, o kojima su do tada samo mogli slušati tijekom crkvenih obreda.

Na temelju dosadašnjih spoznaja Filippo Naldi izradio je sljedeća djela:

- *Bogorodica s Djetetom i svecima* (sv. Luka, sv. Antun, sv. Mihovil i sv. Juraj) (sl. 1), ulje na platnu, 186 x 121,5 cm, Kučiće (Omiš), Župna crkva sv. Luke. Na slici je slikarov potpis i godina nastanka: »1757. F. N. P.«⁷
- *Posljednji Sud* (sl. 2), ulje na platnu, 430 x 240 cm, Katuni (Omiš), Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije.

3. Filippo Naldi, *Sv. Juraj*, Žeževica (Omiš), Župna crkva sv. Jurja
Filippo Naldi, St George, Žeževica (Omiš), parish church of St George

4. Filippo Naldi, *Sv. Antun Padovanski*, Imotski, Franjevački samostan
Filippo Naldi, St Anthony of Padua, Imotski, Franciscan monastery

Na slici je slikarov potpis i godina nastanka: »FILIPPO NALDI Piñs ANNO 1759«.

Slika velikih dimenzija podijeljena je u nekoliko manjih cjelina. U sredini gornjega dijela prikazani su Krist, Bogorodica i sv. Mihovil. S desne strane su sveci, a s lijeve svetice i nekoliko starozavjetnih likova. Ispod Krista prikazani su znaci njegove muke, a iz oblaka anđeli trubljava pozivaju mrtve da ustanu iz grobova. Na desnoj, donjoj strani mrtvaci ustaju iz grobova, dok je na lijevoj pakao s grešnicima u vječnim mukama. Prizori su popraćeni riječima:

»HODDITE BLAGOSLOVGLIENI OTZA MOGA
ODDITE OD MENE PROKLETI U OGGAGN VIKUVICNI
VSTANITE MARTVI CODITE NA SUD.«

Spomenuli smo da se slikajući veliku kompoziciju Naldi ugledao na *Posljednji sud* što ga je Antonio Molinari naslikao za staru Franjevačku crkvu u Makarskoj.⁸ Od njega preuzima ne samo koncepciju cjeline nego i raspored grupa i pojedinih likova. Indikativan je lik ležećeg muškarca u desnom dijelu slike, što ga Naldi izravno kopira. Poticaji su mogli doći i iz drugih izvora. Može se navesti slika *Luciferov pad* Jacopa Palme Mlađega, koja se čuva u Galeriji Borghese u Rimu, ali i velika Tintorettova platna, posebno prikaz *Raja* u Duždevoj palači i *Posljednji sud* u Madonna dell'Orto, koji su bili višekratno grafički otisnuti, pa na taj način dostupni širem krugu.⁹ U taj krug spadaju slikari imitatori koji na tuđim rješenjima grade vlastita djela, preuzimajući od njih prema potrebi likove, kompoziciju, motive ili druge elemente.

- *Gospa Karmelska sa sv. Nikolom i sv. Rokom*, ulje na platnu, 135 x 80 cm, Čaporice (Trilj), Župna crkva sv. Roka
- *Sv. Juraj*, ulje na drvetu, 180 x 90 cm, Dobranje, stara župna crkva sv. Ivana Krstitelja.
- *Sv. Juraj* (sl. 3), ulje na platnu, 160 x 90 cm, Žeževica, Župna crkva sv. Jurja.
- *Sv. Antun Padovanski* (sl. 4), 1777. g., ulje na platnu, 150 x 80 cm, Imotski, Franjevački samostan.
- *Sv. Paskal* (sl. 5), 1777. g., ulje na platnu, 150 x 80 cm, Imotski, Franjevački samostan.
- *Sv. Bonaventura* (sl. 6), ulje na platnu, 150 x 80 cm, Imotski, Franjevački samostan.
- *Sv. Ljudevit* (sl. 7), ulje na platnu, 150 x 80 cm, Imotski, Franjevački samostan.¹⁰
- *Bogorodica s Djetetom, Presvetim Trojstvom i svecima* (sl. 8), 1769. g., ulje na platnu, 200 x 300 cm, Slivno, Župna crkva Presvetog Trojstva.

Na slici je natpis na bosančici: »Neka se zna za uvik da ovi seljani od ove crkve učiniše svojom lemozinom i trudom ovu figuru. Impega ju je Filip Naldi na 1769.«¹¹

- *Rodoslovlje obitelji Kačić* (sl. 9), tuš na papiru, 110 x 80 cm, Makarska, Franjevački samostan. Naldi je uz genealogiju obitelji Kačić, kako je već naglašeno, upisao i osobne podatke. Oni otkrivaju da je bio podrijetlom iz Firence,

5. Filippo Naldi, *Sv. Paskal*, Imotski, Franjevački samostan
Filippo Naldi, St Pascal, Imotski, Franciscan monastery

6. Filippo Naldi, *Sv. Bonaventura*, Imotski, Franjevački samostan
Filippo Naldi, St Bonaventura, Imotski, Franciscan monastery

7. Filippo Naldi, *Sv. Ljudevit*, Imotski, Franjevački samostan
Filippo Naldi, St Louis, Imotski, Franciscan monastery

te da je rodoslovlje izradio u Opuzenu 26. travnja 1756. godine.

Nije isključeno da je izradu rodoslovlja naručio franjevac i pisac Andrija Kačić Miošić (1704.–1760.), koji od 1750. godine živi u samostanu u Zaostrogu, u kojemu je 1753.–1754. bio i gvardijan.

- *Rodoslovlje obitelji Kačić* (sl. 10), 16. travnja 1757. g., akvarel i tuš na papiru, 67 x 106 cm, Dubrovnik, privatno vlasništvo. Uz rodoslovno stablo naslikani su grb obitelji Kačić i grb Mletačke Republike, te anđeo koji svira u trubu, a u desnoj ruci drži svitak s natpisom. Grb obitelji Kačić prikazan je u obliku kakav se susreće tijekom 18. i 19. stoljeća.¹² U desnom uglu Filippo Naldi se potpisao:

»Li 16 Aprile 1757 Fort Opus: Io Filippo Naldi
Ho disegnato presente Albero della Famiglia
Cacich Copiato fedelmente giusto un simile autentico
Con la giunta de presenti, tanto affermo
in una coscienza ed attestato di mano propria.«

- *Bogorodica s Djetetom* (sl. 11), ulje na drvu, 38,5 x 31 cm, Makarska, Franjevački samostan. Ikona Bogorodice s Djetetom u ikonografskoj shemi Eleouse (Glykophilou-se; Umilne): Bogorodica privija Isusa uza se, dok se on propinje u njezinu naručju. Bogorodica je odjevena u crveni hiton, preko kojega je tamnomodri maforion, koji joj prekriva i glavu. Obrubljen je zlatnovezenom ukrasnom trakom i dodatno ukrašen zvijezdom. Bogorodica na rukama nosi prstenje. Dječakova je svijetla haljinica ukrašena

8. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, Presvetim Trojstvom i svecima*, Slivno (Imotski), Župna crkva Presvetoga Trojstva

Filippo Naldi, The Virgin with Child, the Holy Trinity, and Saints, Slivno (Imotski), parish church of the Holy Trinity

cvijetnim motivima crvenih rascvalih karanfila. I Isus i Marija okrunjeni su krunama ukrašenima biserima. U vrhovima slike naslikane su zvijezde s natpisima. Lijevo je u krugu upisano INRI, a desno MARIA. Pozadina slike je zlatna.

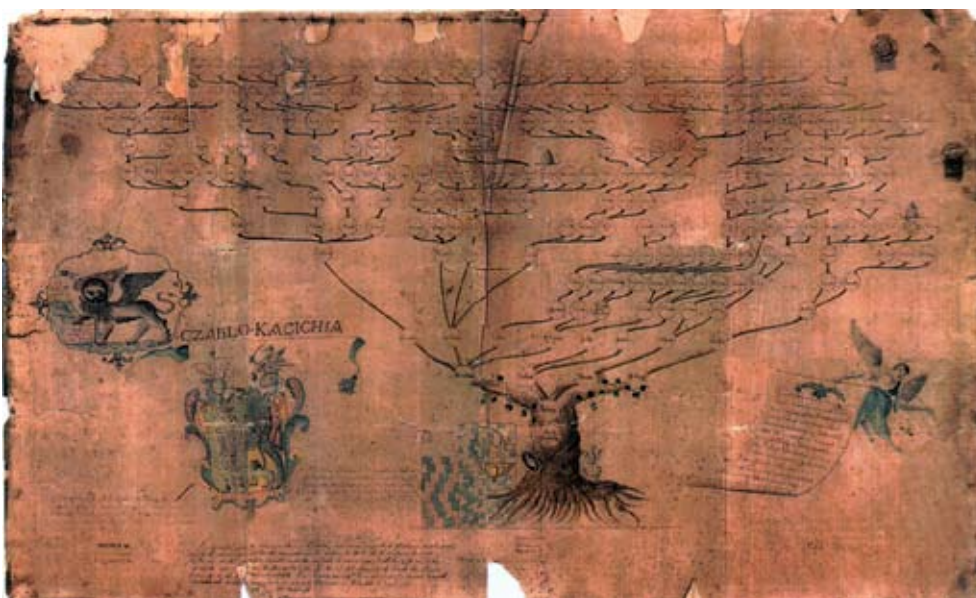
- *Bogorodica s Djetetom* (sl. 12), ulje na platnu, 86 x 67 cm, Makarska, Franjevački samostan. Na tamnoj pozadini ispred nabranoga zastora zelene boje prikazano je Bogorodičino poprsje, sklopljenih ruku i prignute glave prema Kristu Djetetu položenu ispred nje. Krist je umotan u odjeću cvjetnoga uzorka.
- *Bezgrešno začeće Blažene Djevice Marije i sveci* (sv. Nikola, Katarina Aleksandrijska i sv. Barbara) (sl. 13), ulje na platnu 124 x 110 cm, Drašnice, Župna crkva sv. Jurja, ulje na platnu. Slika potječe iz porušene Crkve sv. Katarine.
- *Bogorodica s Djetetom, sv. Jurjem, sv. Franjom i sv. Nikolom* (sl. 14), ulje na platnu, 262 x 160 cm (240 x 135 cm), Drašnice, stara Župna crkva sv. Jurja.¹³
- *Krunjenje Bogorodice s Presvetim Trojstvom, sv. Antunom Padovanskim, sv. Rokom, sv. Martinom, sv. Margaritom i sv. Pavlom* (sl. 15), ulje na platnu, 190 x 120 cm, Brist, Župna crkva sv. Margarite.
- *Bogorodica s Djetetom, Bogom Ocem, sv. Ivanom Krstite-ljem i sv. Antunom Padovanskim* (sl. 16), ulje na platnu, 185 x 130 cm, Brist, Crkva sv. Antuna Padovanskog.
- *Krunjenje Bogorodice s Presvetim Trojstvom i svecima*, ulje na platnu, 300 x 180 cm, Zaostrog, Franjevački samostan Uznesenja Blažene Djevice Marije. Slika se spominje i u samostanskim dokumentima. Godine 1783. podmiruje se dug tada već umrloga slikara Filippa Naldija, koji je slikao palu Blažene Djevice u Zaostrogu.¹⁴
- *Bogorodica s Djetetom i svecima* (sv. Katarinom Aleksandrijskom, sv. Antunom, sv. Nikolom, sv. Bonaventurom, sv. Jurjem i sv. Martinom) (triptih, sl. 17), ulje na platnu, 305 x 200 cm, Zaostrog, Franjevački samostan Uznesenja Blažene Djevice Marije, nekada Crkva sv. Barbare na groblju.

Pri dnu lijevoga krila slike natpis spominje donatora fra Bonaventuru Kosovića, godinu nastanka slike (1765.) i slikarov potpis (F. P. N.)

»Ista Facta Fuere Cum Assistentia
R:P: Boñare Cossovich Curati
Hujus Cure prētis: MDCCLXV
F.N.P.«

9. Filippo Naldi, *Rodoslovlje obitelji Kačić*, Makarska, Franjevački samostan
Filippo Naldi, Genealogy of the Kačić family, Makarska, Franciscan monastery

10. Filippo Naldi, *Rodoslovlje obitelji Kačić*, Dubrovnik, privatno vlasništvo
Filippo Naldi, Genealogy of the Kačić family, Dubrovnik, private property

- *Gospa od Karmela sa sv. Paskalom i sv. Rokom* (sl. 18), ulje na platnu, 160 x 130 cm, Sućuraj na otoku Hvaru, Crkva sv. Antuna Padovanskoga.
- *Bogorodica s Djetetom* (sl. 19), ulje na platnu, 54 x 40 cm, Vrgorac, Župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije.

Ispod polukružnoga luka ukrašena rascvalim ružama i karanfilima naslikana je na zlatnoj pozadini Bogorodica s Djetetom u shemi Hodigitrie. Bogorodica u svojoj lijevoj ruci drži Krista, a desnom rukom, polažući je na prsa, pokazuje Krista. Krist desnicom blagoslivlja, a ljevicom drži otvoreni svitak (*volumen legis*) ispisan grčkim slovima. Uz njihove su glave

11. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom*, Makarska, Franjevački samostan

Filippo Naldi, The Virgin with Child, Makarska, Franciscan monastery

12. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom*, Makarska, Franjevački samostan

Filippo Naldi, The Virgin with Child, Makarska, Franciscan monastery

13. Filippo Naldi, *Bezgrešno začeće Blažene Djevice Marije i sveci*, Drašnice (Makarska), Župna crkva sv. Jurja

Filippo Naldi, The Immaculate Conception with Saints, Drašnice (Makarska), parish church of St George

14. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, sv. Jurjem, sv. Franjom i sv. Nikolom*, Drašnice (Makarska), Župna crkva sv. Jurja

Filippo Naldi, The Virgin with Child, St George, St Francis, and St Nicholas, Drašnice (Makarska), parish church of St George

15. Filippo Naldi, *Krunjenje Bogorodice sa Presvetim Trojstvom, sv. Antunom Padovanskim, sv. Rokom, sv. Martinom, sv. Margaritom i sv. Pavlom*, Brist (Makarska), Župna crkva sv. Margarite
Filippo Naldi, The Coronation of the Virgin with the Holy Trinity, St Anthony of Padua, St Rochus, St Martin, St Margaret, and St Paul, Brist (Makarska), parish church of St Margaret

16. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, Bogom Ocem, sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Antunom Padovanskim*, Brist (Makarska), Crkva sv. Ante Padovanskoga
Filippo Naldi, The Virgin with Child, God the Father, St John the Baptist, and St Anthony of Padua, Brist (Makarska), Church of St Anthony of Padua

17. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom i svecima* (triptih), Zaostrog (Makarska), Franjevački samostan Uznesenja Blažene Djevice Marije
Filippo Naldi, The Virgin with Child and Saints (triptych), Zaostrog (Makarska), Franciscan monastery of the Assumption

18. Filippo Naldi, *Gospa od Karmela sa sv. Paskalom i Rokom*, Sućurje (Hvar), Crkva sv. Antuna Padovanskog
Filippo Naldi, Our Lady of Carmel with St Paschal and St Rochus, Sućurje (Hvar), Church of St Anthony of Padua

19. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom*, Vrgorac, Franjevačka crkva Navještenja Blažene Djevice Marije
Filippo Naldi, The Virgin with Child, Vrgorac, Franciscan church of the Annunciation

20a. Filippo Naldi, *Krist*, Split, privatno vlasništvo, ulomak veće cjeline
Filippo Naldi, Christ, Split, private property, fragment of a larger unit

20b. Filippo Naldi, *Sv. Pavao*, Split, privatno vlasništvo, ulomak veće cjeline
Filippo Naldi, St Paul, Split, private property, fragment of a larger unit

20c. Filippo Naldi, *Andeo*, Split, privatno vlasništvo, ulomak veće cjeline
Filippo Naldi, an Angel, Split, private property, fragment of a larger unit

21. Filippo Naldi, *Sv. Barbara*, Komin, Župna crkva sv. Antuna Padovanskoga
Filippo Naldi, St Barbara, Komin, parish church of St Anthony of Padua

22. Filippo Naldi, *Kamenovanje sv. Stjepana*, Opuzen, Župna crkva sv. Stjepana
Filippo Naldi, Stoning of St Stephen, Opuzen, parish church of St Stephen

23. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, sv. Mihovilom, sv. Rokom, sv. Petrom, sv. Nikolom, i sv. Jurjem*, Slivno Ravno (Neretva), Župna crkva sv. Stjepana
Filippo Naldi, The Virgin with Child, St Michael, St Rochus, St Peter, St Nicholas, and St George, Slivno Ravno (Neretva), parish church of St Stephen

24. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, sv. Vlahom i sv. Nikolom, Janjina, Župna crkva sv. Vlaha*
Filippo Naldi, The Virgin with Child, St Blasius, and St Nicholas, Janjina, parish church of St Blasius

25. Filippo Naldi, *Krunjenje Bogorodice sa Sv. Trojstvom, sv. Rokom, sv. Marijom Magdalenom, sv. Ivanom Krstiteljem, sv. Lukom i sv. Jurjem, Janjina (Popova luka), Crkva sv. Jurja*
Filippo Naldi, The Coronation of the Virgin with the Holy Trinity, St Rochus, St Mary Magdalen, St John the Baptist, St Lucas and St Georg, Janjina (Popova Luka), Church of St George

standardni natpisi koji se javljaju na ikonama: M P i ΘY (Majka Božja). Unutar Kristove aureole upisana su i sljedeća grčka slova: ο ω ν (Exod. 3, 14; Onaj koji jest). Aureola okružuje i Bogorodičinu glavu. Oboje su okrunjeni. Na svitku što ga Krist drži u rukama upisane su, nevjesto, grčkim slovima riječi iz Ivanova Evanđelja (Iv. 8, 12 i 6, 35): »Ja sam svjetlo svijeta: tko dolazi k meni, ne će ogladnjeti, i tko vjeruje u mene (...)«¹⁵ Njihova je odjeća šarena, protkana bogatim pozlaćenim rubom s resama, bijelom čipkom, ljiljanovim cvijetom i ispletanim viticama, koje na Kristovoj odjeći gotovo podsjećaju na motive i odjevne predmete s narodnih nošnji u Dalmatinskoj zagori.

Vrgoračka »ikona« Bogorodice s Djetetom pokazuje sve odlike Naldijeva slikarstva. Ona je posve nalik ikonama iz Franjevačke crkve u Makarskoj te njegovim likovima Gospe s oltarnih pala.¹⁶ Slika je izvorno bila postavljena u maleni drveni prijenosni oltarić, koji se nosio u procesijama. Naknadno je Naldijeva slika zamijenjena bizantskom ikonom Bogorodice s Djetetom, koja veličinom i vremenom nastanka ne odgovara oltaru, što ga je, vjerojatno, izradio također Filippo Naldi.¹⁷

O vrgoračkim slikama Bogorodice nekoliko je zanimljivih podataka zabilježio Karlo Balić 1931. godine. Prema njegovu pisanju u Vrgorcu su se »od početka štovale dvije slike Gospine: *Gospa Arapska* i *Gospa u oltaru*. Predaja veli da je prvu

donijela iz Podgorice Ana, sestra Rade Miletića. Ta se slika nalazi danas na oltaru sv. Kate. Daleko je znamenitija druga bizantska slika *Gospa u oltaru*. Predaja veli, da je serdar Rade (Mijo) Miletić vidio u Mlecima tri slike na izložbi. Njemu zape za oko istočnjačka Gospina slika; kupi je i donese u Vrgorac.«¹⁸

Gospa Arapska odnosi se na Naldijevu sliku. Stoga treba odbaciti predaju prema kojoj ju je u Vrgorac donijela Ana Miletić, sestra Mihovila/Rade Miletića, iz Podgorice.¹⁹ Nju je izradio doseljeni slikar Filippo Naldi u Dalmaciji (u Opuzenu?), gdje je dugo živio, radio i gdje je umro.

- *Bogorodica s Djetetom i svecima* (sv. Mihovil, sv. Marko, nepoznati svetac, sv. Katarina Aleksandrijska, sv. Stjepan, sv. Nikola, sv. Ilija, sv. Vlaho, sv. Petar, sv. Ivan Evanđelist, sv. Franjo, sv. Antun, sv. Juraj i sv. Roko), ulje na platnu, 190 x 300 cm, Bačina, Crkva sv. Jurja. U lijevom donjem kutu slikar se potpisao: »F. N. P.«²⁰
- *Krist, Sv. Pavao, Anđeo* (sl. 20 a, b, c), ulomci veće cjeline (oltarne pale?), nekada Komin (?), sada Split, privatno vlasništvo, 25 x 24,5 cm (Krist); 42,5 x 29 cm (Sv. Pavao); 22 x 19 cm (Anđeo).
- *Sv. Barbara* (sl. 21), ulje na platnu, 105 x 84 cm, Komin, Župna crkva sv. Antuna Padovanskog. Svetica uspravljena

26. Filippo Naldi, *Rođenje i smrt i sedam sv. Sakramenata*, Tomislavovac, Župna crkva Gospe od Ružarija
Filippo Naldi, Birth and Death with the Seven Holy Sacraments, Tomislavovac, parish church of Our Lady of the Rosary

lika dominira u prednjem planu slike. U ruci drži bodež. Uz nju su top i visoka okrugla kula.

- *Kamenovanje sv. Stjepana* (sl. 22), 1752. g., ulje na platnu, 190 x 140 cm, Opuzen, Župna crkva sv. Stjepana.

Slika ima oblik uspravljenoga pravokutnika sa suženim lučnim završetkom. U sredini je prikazan sv. Stjepan u odjeći đakona, bijeloj albi s čipkama i u vezenoj dalmatici. Svetac širi ruke blagoslivljajući desnicom. Sa svake strane okružuju ga krvnici, prikazani kao Turci u orijentalnoj odjeći s turbanima. Iznad svečeve glave jedan Turčin podiže objema rukama veći kamen

i spušta ga na njegovu glavu. Iz visina dolijeće anđeo zlatnih krila noseći krunu i palminu grančicu. Uz sveca je pobacano kamenje i knjiga. Prizor se događa na otvorenom, na livadi, ispred pročelja crkve.

Kao i na drugim Naldijevim slikama posebno je zanimljiva šarena i živopisna odjeća u koju je odjeven sveti Stjepan i njegovi krvnici. Osim odjeće vrijedno je pozornosti i oružje koje nose na sebi.

U donjem desnom uglu je natpis koji izvješćuje da su slika i oltar naručeni marom nadzornika (soprintendanta) Luke Non-

27. Filippo Naldi, *Bezgrešno začéće Blažene Djevice Marije sa svecima*, Trpanj, Župna crkva sv. Petra i Pavla
Filippo Naldi, The Immaculate Conception with Saints, Trpanj, parish church of St Peter and St Paul

28. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom, sv. Markom, sv. Ilijom i sv. Margaritom*, Kuna, Franjevački samostan Gospe Delorite
Filippo Naldi, The Virgin with Child, St Mark, St Elias, and St Margaret, Kuna, Franciscan monastery of Our Lady of Loreto

kovića, te zastupnikâ crkve (prokuratorâ) Tome Marinovića, Ante Krstića i Frane Nikolića:

»Ques Altare Sie fatto con l'assistenza degli Ilimi Sig:ri Sop. Lucha Noncovich, D. Tomas Marinovich, Antonio Chrstich e Francesco Nicolich

P. della Chiesa Parroc.le di S:o Stefano Confali di questo F. Opus MDCCCLII«.

Na poledini slike zapisani su podatci o popravku slike 1872. godine u Veneciji:

»Fu per comissione

Et spesa dei sig.

Pietro No(ncovi)ch e /ili Pietro/Giovanni Ni(col)ch/

Fratelli Don France-

Sco e Pasquale re-

Staurata dal Sig.

Professore Fran(ces)co De Natalis in

Venezia anno Dom. MDCCCLXXII 3 Giu.«²¹

- *Gospa od Ružarija*, ulje na platnu, 170 x 130 cm, Vidonje, Župna crkva sv. Ivana Krstitelja.²²
- *Bogorodica s Djetetom, sv. Mihovilom, sv. Rokom, sv. Petrom, sv. Nikolom, i sv. Jurjem* (sl. 23), ulje na platnu, 161 x 200 cm, Slivno Ravno, Župna crkva sv. Stjepana.

- *Bogorodica s Djetetom, sv. Vlahom i sv. Nikolom* (sl. 24), ulje na platnu, 198 x 100 cm, Janjina (Pelješac), Župna crkva sv. Vlaha. U dnu slike vjeran prikaz Dubrovnika sa zidinama, Stradunom i glavnim crkvama (Katedrala, Sv. Vlaho, Dominikanska crkva, Franjevačka crkva i samostan).
- *Krunjene Bogorodice sa Sv. Trojstvom, sv. Rokom, sv. Marijom Magdalenom, sv. Ivanom Krstiteljem, sv. Lukom i sv. Jurjem* (sl. 25), ulje na platnu, 195 x 148 cm, Janjina (Popova luka), Crkva sv. Jurja.
- *Rođenje i smrt i sedam sv. Sakramenata* (Krštenje, Potvrda, Pričest, Ispovijed, Bolesničko pomazanje, Svećenički red, Ženidba) (sl. 26 a, b, c, d), ulje na platnu, 700 x 100 cm, Putnikovići, Crkva Gospe od Ružarija u Tomislavovcu, ograda na pjevalištu.²³
- *Bezgrešno začéće Blažene Djevice Marije sa svecima (sv. Petrom, sv. Pavlom i sv. Mihovilom)* (sl. 27), ulje na platnu, 186 x 135 cm, Trpanj na poluotoku Pelješcu, Župna crkva sv. Petra i Pavla.
- *Bogorodica s Djetetom, sv. Markom, sv. Ilijom i sv. Margaritom* (sl. 28), ulje na platnu, 152 x 126 cm, Kuna, Franjevački samostan.

29. Filippo Naldi, *Bogorodica s Djetetom*, Žuljana, Župna crkva sv. Martina

Filippo Naldi, The Virgin, Žuljana, parish church of St Martin

- *Bogorodica s Djetetom* (»Bogorodica Utješiteljica«; »Madre della Cosolazione«), (sl. 29), 1774. g., ulje na platnu, 60 x 47 cm, Žuljana (Pelješac), Crkva sv. Martina.

U donjem desnom uglu slikarov potpis i godina nastanka slike: »F. N. 1774.«. Slika je slobodna kopija starijeg prikaza Bogorodice s Djetetom, koji se čuva u istoj crkvi, u južnoj kapeli.²⁴ Izložena je na kamenom obojenom oltaru s drvenim predoltarnikom oslikanim motivima rascvaloga cvijeća. I drveni predoltarnik (sl. 30) također je oslikao Filippo Naldi.

- *Portret Luke Nonkovića* (sl. 31), 1752. g., ulje na platnu, 98 x 70 cm, Split, Muzej grada Splita. Na portretu je natpis:

»Lucas Noncovich aetatis
ann. XXIX. qui. strenuo
Equite Vule Genitore suo,
fatis intercepto, duo Iustra,
atque biennium Naronae
Praefecturam sustinuit an:1752.«

- *Portret Ivana Nonkovića* (sl. 32), 1759. g., ulje na platnu, 98 x 79 cm, Split, Muzej grada. Na portretu Ivana Nonkovića je sljedeći natpis:

»Ioannes, Generosi E. quitis
Vule Noncovich filius

30. Filippo Naldi, oslikani predoltarnik, Žuljana, Župna crkva sv. Martina

Filippo Naldi, painted antependium, Žuljana, Church of St Martin

Aetatis sua XXVI ann:
Naronae Praefectus;
Anno MDCCLIX.«²⁵

Braća Luka i Ivan Nonković, serdari, vojskovođe iz Neretve, istaknuli su se u borbama protiv Turaka i u oslobađanju Neretvanske doline. Unuci su serdara Nikole Nonkovića iz Broćanca, koji je 1686. godine prešao sa svoja dva sina, starijim Vulom i mlađim Jurom, na mletačko tlo. S njim je prešlo četrdesetak obitelji, ili kako je zabilježio providur Girolamo Cornaro, oko 250 oružanih ljudi. Naselili su se u Slivnu (Neretva), gdje su im Mlečani udijelili veće površine zemlje. Tu su podigli kulu s kapelom (utvrda Smrdan ili Grad te kula u Kleku). I s mletačkih posjeda u Dalmaciji nastavili su Nonkovići vojevati protiv Turka: u oslobađanju Herceg Novog poginuo je Nikolin sin Jure. Za sve zasluge dužd Francesco Morosini je 20. siječnja 1692. M. V. (= 1693.) proglasio Nikolu Nonkovića vitezom Sv. Marka (*Cavaliere di San Marco*). Njegov sin Vule Nonković, Lukin i Ivanov otac, nastavio je očevim stopama kao vojnik i upravitelj u Neretvi. Upravo je on pri osvajanju Čitluka 1694. godine zapalio Počitelj. Tada je imenovan za *sergente maggiore* u Kleku. Iduće godine u napadu na Ljubinje pogiba Nikola Nonković. Vule, kojemu je 27. lipnja 1696. godine dužd Silvestro Valier dodijelio naslov viteza Sv. Marka (*Cavaliere di San Marco*) bio je nadintendant u Opuzenu 1721., 1731., 1732. i 1733. godine. Umro je 1734. i pokopan u Crkvi sv. Ivana Krstitelja na otočiću Osinj, koja je bila njihovo vlasništvo.²⁶ Providur Marino Zane imenovao je 1705. godine Vulina sina Ivana zapovjednikom čete, dok je nakon očeve smrti službu nadintendanta naslijedio drugi sin Luka. Luka se 1745. oženio Aurelijom Kačić iz Makarske. Nakon Lukine smrti 1752. godine službu je preuzeo njegov sin Antun, koga je do punoljetnosti 1763. zamjenjivao stric Ivan kao viceintendant.²⁷

Riječ je o istaknutoj obitelji, koja je vlastitim junaštvom tijekom 17. i 18. stoljeća pomogla da se dijelovi Dalmacije oslobode od turske vlasti. Nonkovići su kao i drugi prebjezi (Nakići, Radnići, Radmani, Lovrići, Pavlovići, Rakovići...) predvodili veće skupine katolika koje su iz Hercegovine i Bosne stizale u Dalmaciju, koja je priznavala vlast Mlečana. To je novo stanovništvo imalo važnu ulogu u Dalmaciji 18.

31. Filippo Naldi, *Portret Luke Nonkovića*, Split, Muzej grada Splita

Filippo Naldi, Portrait of Luka Nonković, Split, City Museum of Split

32. Filippo Naldi, *Portret Ivana Nonkovića*, Split, Muzej grada Splita

Filippo Naldi, Portrait of Ivan Nonković, Split, City Museum of Split

stoljeća: Nonkovići su u Neretvi u tom stoljeću imaju stožernu poziciju. Stoga je i na široj društvenoj razini vrijedan podatak da njihove portrete radi Filippo Naldi, također vojnik, došljak iz Toskane, koji u Opuzenu upravlja lukom, mjeri zemljišne posjede, slika i, vjerojatno, mletačkoj vlasti šalje izvještaje o stanju na terenu, u ratnom vihoru, u godinama kada se pomiču i definiraju granice, utvrđuje nova društvena stratigrafija. Naldi konačno slika i oltarnu palu za Župnu crkvu u Opuzenu, čiju izradu također potiču Nonkovići. U tom užarenom ratnom taboru, u močvari neobuzdane, malarične i mutne Neretve, na granici triju država, nije moguće misliti o likovnim djelima izrazite vrijednosti i ljepote. Svaka je oltarna slika dragocjeno svjedočanstvo nastojanja da se u kaotičnim ratnim i poratnim prilikama unese ilustracija i dekor koji će pomoći da se neukom i zapuštenom svijetu predoče svetački likovi i kršćansko učenje.²⁸

Nonkovići su prikazani dopojasno, naoružani mačevima, u raskošnoj odjeći s hermelinom, crvenom kapom i zlatnim dodacima na rubovima. Haljetak u koji je odjeven Luka Nonković izrađen je od tkanine cvjetnog uzorka, što se ponavlja, gotovo u pravilu, na svim Naldijevim slikama. Iste 1752. godine kada Naldi radi njegov portret naručio je Luka Nonković i oltarnu sliku *Kamenovanje sv. Stjepana* za Župnu crkvu u Opuzenu. On je upravitelj Neretve od 1740. do 1752. godine, kada ga nasljeđuje brat Ivan, što se čita i u natpisima.

S Naldijem su, dakle, povezani Nonkovići, ali i Miletići, koji su prema predaji donijeli dvije Gospine slike u Vrgorac. Teško

je utvrditi pravu istinu o nabavci slika u tom gradiću. Ipak, zanimljivo je da Rade/Mihovil Miletić vidi, kako je zapisano u kronikama samostana u Vrgorcu, u Veneciji brojne slike s prikazom Bogorodice i jednu donosi kući, dok drugu sliku navodno donosi njegova sestra iz Podgorice. Tako je i fra Petar Karapandža donio tri Marijine slike u Živogošće, što govori o jedinstvenom obrascu o Gospinim slikama koje iz daljine donose ugledni redovnici ili hrabri ratnici. No, predaje nisu uvijek pouzdane: na primjeru vrgoračke Gospe koju je naslikao Filippo Naldi treba odbaciti da je donesena iz Crne Gore.

- *Portret don Grga Ujevića* (sl. 33), ulje na platnu, 75 x 51 cm, Split, obitelj Ujević. Don Grgo Ujević rođen je u Krivodolu kraj Imotskoga. Služio je u (Imotskim) Poljicima 1761.–1764., 1768.–1775., 1786.–1790. godine. Bio je »subrat«²⁹ Franjevačke provincije i dobrotvor samostana u Imotskome. Nosio je naslov »pratilac biskupa«. Sinovac fra Mijo Ujević posvetio mu je svoju radnju *O atributima Božjim*, koju je branio u Sieni 1805. godine. U rodome mjestu, u zaseoku Gornji Ujevići, dao je o svom trošku podići obiteljsku kapelu posvećenu sv. Mihovilu. Crkva se prvi put spominje u Matici krštenih 28. siječnja 1795. godine. Drži se da je zidana 1779. godine. Don Grgo je umro u Krivodolu 19. studenog 1819. godine.²⁹
- *Sv. Juraj* (sl. 34), ubikacija nepoznata. Preslikana oltarna slika sigurno je Naldijevo djelo. Nisam mogao utvrditi gdje se nalazi, a poznata je preko starije fotografije.

33. Filippo Naldi, *Portret don Grga Ujevića*, Split, obitelj Ujević
Filippo Naldi, Portrait of don Grga Ujević, Split, property of the Ujević family

34. Filippo Naldi, *Sv. Juraj*, ubikacija nepoznata
Filippo Naldi, St George, ubication unknown

Nestala djela

1. *Sveto Trojstvo s Bogorodicom, sv. Mihovilom, sv. Jurom, sv. Antunom i sv. Nikolom*, Kostanje (Poljica), Župna crkva sv. Mihovila. Fotografija objavljena kao ilustracija u T. Erber, *Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814*, Archivio storico per la Dalmazia fasc. 43, anno IV, vol. VIII. Roma ottobre 1929–VII, str. 352. Prema napisanoj legendi na slici je bio slikarov potpis i godina nastanka: »F. N. P. 1761.«

2. *Sv. Ivan Nepomuk*, oltarna pala, Makarska, Katedrala sv. Marka. U crkvi je do 1878. godine stajao drveni oltar sa slikom sv. Ivana Nepomuka. Tada je oltar zamijenjen novim, mramornim, a slika je prenesena u Crkvu sv. Petra u istom gradu, ali joj se nakon toga gubi trag. Prema opisu Petra Kaera iz 1914. godine, »(...) slika predstavlja sv. Ivana pred češkim kraljem Venceslavom koji okrunjen sjedi na svom prijestolju. Sv. Ivan opravdava svoje stanovište prama kralju, za Ivanom stoje kraljevi dvorjanici, jedan od kojih drži u desnoj težku topuzinu. Podno prijestolja s lijeve strane stoji mladi podvornik obučen u crvenoj odjeći, sa dugim perčinom, držeći tepsiju a na njoj srebrni kovčeg, po hrvatskoj nošnji, rekbi da je to slika zavjetovatelja. U pozadini vidi se grad Prag i most na Moldavi preko kojega bacaju u nju sv. Ivana. Podno slike čita se sljedeće pismo: 'Die minister blandicijs do riječi: obstitit... Inde vespere revertentem do svrhe corona est consecutus, kako se čita u Brevieru u V. štenju na svečev blagdan. Pod nadpisom bilježeno je: F. N. P. MDCCLX.' S umjetničkog

gledišta slika je od sasvim male vrijednosti, pa zato mala je šteta ako nije moguće razriješiti ime slikara F(rancescus ? N(?)) P(inxit). Zasluguje ipak primjetiti, da na podanku slike na desnoj ruci je grb plemićke makarske obitelji Grubišića, koja je dala bila sagraditi oltar i uzdržavala isti na čast svoga krsnog sveca. Više grba su slova F. D. G. To jest Famiglia de Grubišić.«³⁰

3. *Sv. Franjo Asiški*, 1777. g. Slika je bila na oltaru u staroj Franjevačkoj crkvi u Imotskom, a nestala je tijekom Drugoga svjetskog rata. Spominje je, prema Ljetopisu Samostana, u Imotskom fra Vjeko Vrčić.³¹ Isti je Vrčić Naldiju pripisao i 9 slika u Franjevačkom samostanu u Zaostrogu. Tri su danas izgubljene (*Sv. Juraj, Sv. Antun i Sv. Roko*), pa o njima nije moguće suditi, dok šest sačuvanih slika (*Sv. Arnir, Sv. Anastazij/Staš, Sv. Jeronim, Sv. Antun, Sv. Katarina Sijenska i Sv. Bonaventura*) ne pokazuju odlike Naldijeva rukopisa. Dvije slike, koje prikazuju sv. Staša i sv. Katarinu Sijensku, kopije su prema slikama Mateja Ponzonija Pončuna u Splitskoj katedrali.³²

Napomena

Pri analizi Naldijeva djela, posebno načina na koji je prikazivao lik Bogorodice, važno mjesto ima slika *Bogorodica s Djetetom* u Franjevačkoj crkvi sv. Križa u Živogošću. Slika se nalazi na sjevernom, bočnom oltaru i smatra se djelom mađarskoga slikara Polikarpa Falconera (1706.–1739.). Prema

35. *Bogorodica s Djetetom*, Živogošće, Franjevačka crkva sv. Križa
 The Virgin with Child, Živogošće, Franciscan church of the Holy Cross

predaji, sliku je iz Budima donio ugledni redovnik fra Petar Karapandža (Goranci kraj Mostara, oko 1680. – Živogošće, 1765.), gdje je bio profesor teologije i filozofije na Franjevačkom učilištu, te ju je darovao samostanu u Živogošću, u kojem je proveo posljednje desetljeće svojega života (1755.–1765.).³³ Te je podatke zabilježio je 1931. godine fra Karlo Balić. Opisujući crkvu Balić navodi da je »pobočni oltar posvećen Majci Božjoj. Gospa drži u desnoj ruci Djetića. Ovu je sliku naslikao god. 1727 u Budimpešti Polikarp F. Scotus, a crkvi ju je darovao fra Petar Karapandža. To nam svjedoči natpis na zadnjem dijelu slike, koji ovako glasi: 'Donata et cordicitus commendata devotioni, et fervori religiosorum venerab: contus S. Crucis Xivogosten. Al. prov. Bosnae arg. ab ejud. Alum.= Devoto Iesu et Mrae cliente fre Petro Karapancsich SS. Th. L. Ge. Devoti mirabilem spr experientur.' Pri dnu

slike s desne strane označeno je ime autora: POLICARPUS FALCONERIUS SCOTUS PIN...BUDAE MDCCXVII.« Balićevo pisanje prihvatio je fra Karlo Jurišić. Autor navodi da je »slika signirana i datirana, pa tako znamo da ju je 1727. u Budimu naslikao mladi slikar Polikarpo Falconer (...). Latinski natpis na poledini kaže, da sliku 'poklanja i srdačno preporučuje pobožnosti i ljubavi redovnika časnog samostana Sv. Križa u Živogošću slavne provincije Bosne Srebrne, njezin član, pobožni štitićenik Isusa i Marije, fra Petar Karapandža, generalni profesor sv. teologije'. Slika je dakle, darovana prije 1735.« Da je Polikarp Falconer autor slike u Živogošću, pisao je potom J. A. Soldo 1981., Kruno Prijatelj 1985. i Ivana Prijatelj-Pavičić 1998. godine. Oni su uočili sličnost slikâ u Živogošću i Sućurju na Hvaru. Stoga je K. Prijatelj postavio pitanje nije li i slika u Sućurju Falconerovo djelo, ili su na njoj

Gospa i mali Isus izravno, u istom 18. stoljeću kopirani sa slike u Živogošću. Ivana Prijatelj-Pavičić iznosi mišljenje da je sliku u Sućurju izradio Filippo Naldi, koji citira Falkonerovu sliku iz Živogošća. Autorica uočava da Naldi kopira živogoški predložak i na slici u Slivnu, jer je na velikoj kompoziciji *Svi sveti* u toj crkvi prikaz Gospe s Djetetom isti kao na dvjema spomenutim slikama u Živogošću i u Sućurju.

No, na slici u Živogošću danas nema ni natpisa, ni potpisa ni godine o kojima su pisali franjevački pisci. Njih se ne sjeća ni Filip Dobrošević, koji je sliku restaurirao oko 1978. godine. S obzirom na navedene podatke mogu se iznijeti dvije pretpostavke:

1. Sliku u Živogošću naslikao je doista Polikarp Falconer 1727. godine u Budimu prema narudžbi fra Petra Karapandže, koji je dariva samostanu. Ona je bila predložak što ga je dobro poznao i kopirao Filippo Naldi kada je radio slike u Sućurju i Slivnu. Izravan utjecaj iste slike vidi se i na drugim Naldijevim prikazima Gospina lika, u prvom redu na slikama u Vrgorcu i u Makarskoj. O Falkonerovu autorstvu govorio je natpis koji je prepisao o. Karlo Balić, a na hrvatski preveo o. Karlo Jurišić. Toga natpisa danas na slici nema. Budući da se

druga Falconerova djela nisu sačuvala, nije moguće živogošku sliku sagledati u okviru umjetnikova cjelovita kataloga, što bi neosporno potvrdilo dosadašnje zaključke o njezinu autoru.

2. Sliku u Živogošću izradio je Filippo Naldi, a ne Polikarp Falconer. Za takvu pretpostavku govore njezine izravne i izrazite sličnosti s drugim Naldijevim djelima u Dalmaciji, te nedostatak natpisa. Slika je mogla nastati u vrijeme Naldijeva boravka u Dalmaciji. Njega su redovnici Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja osobno poznavali jer je radio za brojne crkve koje su bile u njezinu sastavu. Morao je surađivati i s poduzetnim fra Petrom Karapandžom, koji je bio i njezin provincijal od 1742. do 1745. godine, pa je u svjetlu takve pretpostavke on bio i naručitelj slike kod Naldija. Ukoliko je ta pretpostavka istinita, mora se naglasiti da je sliku *Bogorodica s Djetetom* u Živogošću Naldi kao mogući autor radio s najviše uloga i ambicija. Predložak prema kojemu je naslikana slika u Živogošću jest *Bogorodica s Djetetom* (Pomoćnica, *Mariahilf*) Lukasa Cranacha (Innsbruck, Katedrala sv. Jakova, 1530. godine). Cranachov je izvornik poznat u mnogobrojnim kopijama i grafičkim otiscima, te je difuzija toga predloška postala uobičajena pojava tijekom 17. i 18. stoljeća.³⁴

Bilješke

1 VJEKO VRČIĆ, Slikar naivac osamnaestog stoljeća, u: *Služba Božja*, XI-4 (1971.), 246–251.

2 KRUNO PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 828–829.

3 Nekoliko podataka o slikaru napisao sam u tekstu *Poljica i omiška okolica – Usp. Omiš i Poljica*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb, 2006., 129, 131. Naveo sam njegova djela u tom kraju (Kućiće, Žeževica, Katuni, Kostanje). Reproducirana je i oltarna pala iz Crkve sv. Luke u Kućićima kraj Omiša.

4 TRPIMIR MACAN, Iz povijesti Donjega Poneretavlja, Zagreb–Klek, 1990., 25, bilješka 5. Autor zapisuje: »God. 1751. u Opuzenu se spominje slikar Filip iz Firence. On je naslikao sliku *Kamenovanje sv. Stjepana*«. (Dekanatski arhiv u Metkoviću, Matica krštenih, str. 45).

5 JOSIP ANTE SOLDI, Inventar arhiva franjevačkog samostana u Zaostrogu, u: *Arhivski vjesnik*, 16 (1973.), 217.

6 RADOSLAV TOMIĆ, Slikar Matej Otoni u provinciji, Omiš, 1997.

7 Sliku je publicirao don Slavko Kovačić na naslovnici lista *Župe sv. Luke – Kućiće Zov rodnih ognjišta*, 2 (11), god. VI, 2000. – Usp. RADOSLAV TOMIĆ, *Poljica i omiška okolica*, u: *Omiš i Poljica*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb, 2006., 129, 131.

8 JOSIP ANTE SOLDI, Župa Radobilja Katuni–Kreševo, Omiš, 1970., 20–21. – O Molinarijevu mladenačkom remek-djelu usp. KRUNO PRIJATELJ, Molinarijev Posljednji sud iz stare franjevačke crkve u Makarskoj, u: *Studije o umjetninama u Dalmaciji*, II, Zagreb, 1968., 53–57.

9 PAOLO MORENO, CHIARA STEFANI, Galleria Borghese, Milano, 2000., 205; CARLO BERNARI, PPIERLUIGI DE VECCHI, Tintoretto, Milano, 1970., 131–132; MARIA AGNESE CHIARI MORETTO WIEL, Jacopo Tintoretto e i suoi incisori, Milano, 1994.

10 Prema istraživanjima fra V. Vrčića u Ljetopisu Samostana u Imotskom zapisano je da je Filippo Naldi naslikao 1777. godine za crkvu slike sv. Franje, sv. Antuna i sv. Paskala. Slika sv. Franje, koja je služila kao oltarna pala u staroj franjevačkoj crkvi nestala je za vrijeme Dugoga svjetskog rata. – Usp. VJEKO VRČIĆ (bilj. 1), 247–248.

11 VJEKO VRČIĆ (bilj. 1), 249. – Autor piše da je prema Ljetopisu Samostana u Imotskom slika bila najprije smještena u Crkvu sv. Mihovila u Rašćanima, odakle je prenesena u Slivno. – Usp. i JOSIP ANTE SOLDI, *Mir i dobro*, Split, 1981., 176.

12 MIROSLAV GRANIĆ, Staro hrvatsko pleme Kačića u Krajini na srednjodalmatinskim otocima i u Sućurju, u: *Makarski biskup fra Bartul Kačić Žarković*, Sućuraj, 1999., 76, 95. Za različite verzije grbova obitelji (plemena) Kačić usp. TATJANA GARELJIĆ, Grbovi i rodoslovlja Makarske i makarskog primorja, Makarska, 1996., 45–51, 79–80.

- 13
Objekti slike iz Drašnica restaurirao je Slavko Alač. – Usp. J. GLUČI-NA, Restauriranje vrijednih umjetničkih slika, u: *Makarsko primorje*, 91, Makarska, 27. svibnja 2002., 18.; ISTI, Restaurirana slika dar župi Drašnice, *Makarsko primorje*, 114, Makarska, 2. siječnja 2004., 14.
- 14
JOSIP ANTE SOLDO (bilj. 5), 217.
- 15
KARLO BALIĆ, Kroz Marijin perivoj, Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj provinciji Presv. Otkupitelja, Šibenik, 1931., 25–26.
- 16
CVITO FISKOVIĆ, Najstariji opisi i slike Vrgorca, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti*, 3 (1961.), 122–142.
- 17
Prema podacima restauratora Slavka Alača i Ivane Čapeta oltar je preslikan, pa nije moguće suditi o izvornom izgledu.
- 18
KARLO BALIĆ (bilj. 15), 24.
- 19
Grobnica Mihovila Miletića sačuvala se u vrgoračkoj Župnoj crkvi. Na njoj je natpis: »HIC IACET M. HEROS MICHAEL / MILETICH AN. 1667 NATUS / ET CAESIS TURCARUM 99 / CAPITIBUS AN: 1737 SEPULT / US.« – Usp. CVITO FISKOVIĆ (bilj. 16), 131. – Miletićevo junaštvo opjevali su Filip Grabovac i Andrija Kačić Miošić.
- 20
MILE VIDOVIĆ, Sakralni objekti u dolini Neretve, Metković, 1998., 11; ISTI, Splitsko-makarska nadbiskupija, župe i ustanove, Split, 2004., 243.
- 21
Natpise donosi don Josip Bebić u monografiji o Opuzenu. – Usp. JOSIP BEBIĆ, Župa Opuzen, Opuzen, 1983., 61–66, 143–144. – Natpis na poledini slike nije moguće provjeriti jer je platno dublirano. – Usp. i MILE VIDOVIĆ Sakralni objekti u dolini Neretve, Metković, 1998., 74.
- 22
MILE VIDOVIĆ, (bilj. 21), 354.
- 23
VINICIJE B. LUPIS, Sakralna baština Stona i okolice, Ston, 2000., slike 89, 90, 91, 92, 93.
- 24
VINICIJE B. LUPIS, (bilj. 23), slike 72 i 74.
- 25
RADOSLAV TOMIĆ, Splitska slikarska baština, Zagreb, 2002., 213–214.
- 26
Josip Ante SOLDO (bilj. 5), 199; JOSIP BEBIĆ (bilj. 22), 44, 73, 144–145. Nonkovićevo grobnica bila je u Franjevačkoj crkvi u Zaostrogu. Na njoj je upisano: »D. O. M. / NONCOVICY CINERES HIC: NARONA DYNASTAS / SPIRITUS ASTRA: OMNES GLORIAM / ET ORBIS HABET / AN. DO. MDCCLXXVII.«
- 27
KAZIMIR LJUBIĆ, Neretva i Nonkovići, Zadar, 1869.; JOSIP BEBIĆ (bilj. 22), 45, 61–63, 73, 144–145; ISTI, Župa Slivno Ravno, Split, 1990., 27–30, 44–45, 96–97; TRPIMIR MACAN (bilj. 4), 45–57; TATIJANA GARELJIĆ (bilj. 12), 56.
- 28
To je prostor gdje se povijest učila iz *Razgovora ugodnog* Andrije Kačića Miošića, koji pjeva o Nikoli Nonkoviću znajući da je postao vitez Sv. Marka:
»Prid barjakom dužda mletačkoga
bihi oni srca junačkoga,
carevu su zemlju porobili,
krajšnike Turke pogubili.
Vitezove kažem po imenu:
najprvoga Novković Nikolu,
ljutu zmiju, na glasu viteza,
kavalira od Neretve mutne.
Prid junacim na vojsku idaše,
često turske glave odsicaše;
ne bijaše boja ni mejdana,
brez viteza Novković Nikole.
Njemu dužde dade za junaštvo
od Neretve lipo kavalirstvo
svitlo krilo, od zlata kolajne,
kojeno su vitežko zlamenje.«
Usp. ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ, Razgovor ugodni naroda slovinškoga, Zagreb, 1964., 559. – Kačić piše Novković iako je riječ o Nonkovićima.
- 29
VJEKO VRČIĆ, Svećenici i redovnici Imotske krajine, Imotski, 1970., 47; ISTI, Župe Imotske krajine 1, Imotski, 1978., 137; ISTI, Plemena Imotske krajine, Imotski 1996., 196.
- 30
PETAR KAER, Makarska i Primorje, Rijeka, 1914., 21–22.
- 31
VJEKO VRČIĆ (bilj. 1), 247–248.
- 32
VJEKO VRČIĆ (bilj. 1), 248–249. Ponekad se još neke slike u okolici Vrgorca ili u Neretvi navode kao Naldijeva djela. U nekim slučajevima riječ je o radovima Franje Kaera (Cayera) makarskog slikara-amatera koji je djelovao sredinom 19. stoljeća. To se odnosi na slike u Crkvi sv. Jurja u Kokorićima i Crkvi Svih svetih u Kljenku. Slika u Dusini-Velikom Prologu (stara Crkva sv. Petra) nije sačuvana, pa nije moguće suditi o njezinu autoru.
S druge strane treba očekivati da se još neka Naldijeva slika nalazi na Pelješcu ili u graničnim selima Dubrovačke Republike prema Neretvi.
- 33
KARLO BALIĆ (bilj. 15), 34–35; KARLO JURIŠIĆ, Fra Petar iz Živogošća i njegove tri 'Marije', u: *Marija*, 7 (1969.), 306–309; JOSIP ANTE SOLDO (bilj. 11), 198, 220; KRUNO PRIJATELJ, Uz nekoliko slikarskih djela XVII.–XVIII. stoljeća u posjedu Provincije Presv. Otkupitelja, u: *Kačić*, 17 (1985.), 396–397; IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, Kroz Marijin ružičnjak, Split, 1998., 33–35.
- 34
CLAUS GRIMM, JOHANNES ERICHSEN, EVAMARIA BROCKHOFF, Lucas Cranach, Ein Maler-Unternehmer aus Franken, Augsburg, 1994.; MIRJANA REPANIĆ BRAUN, Barokno slikarstvo u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 2004., 214–216.

Summary

Radoslav Tomić

Painter Filippo Naldi

The aim of this study is to present the painting opus of Filippo Naldi in a monograph form. It has been established that he originated from Florence, that he served in the Venetian army, and that he was the commander of Opuzen harbour. He painted in the second half of the 18th century in central and southern Dalmatia, throughout a wide area from Poljice and Omiš to Imotski, Vrgorac, Makarska, Neretva, Hvar, and Pelješac. His commissioners were mostly rural parish priests and friars in the regions that had been liberated from the Turks in the early 18th century. More than thirty pieces by Naldi have been registered, most of them altarpieces and paintings placed in sanctuaries. It has been established that he also made paintings of the Virgin Mary in the form of icons (Vrgorac, Makarska, Žuljana) and portraits of his contemporaries, priests and military commanders.

Naldi's paintings have been identified as images intended for the masses and adapted to their taste for vivid colours,

decorative fabrics, and schematized figures, which he used in all his paintings.

It is not known or even estimated what was Naldi's education in painting. According to what we know today, it cannot be claimed that he used ready-made graphic patterns. It has been established beyond doubt that, while painting the »Last Judgment« of Katuni (Omiš), he used for his model a painting with the same theme, made by the Venetian master Antonio Molinari for the Franciscan monastery of Makarska. Owing to the large number of his paintings preserved in the wider area of Dalmatia, as well as his original artistic handwriting, it is believed that Filippo Naldi belonged to the group of artists exercising a crucial influence on the 18th-century Dalmatian art.

Keywords: Filippo Naldi, painting, 18th century, southern Dalmatia